

פרשת אמור: היחס לבעלי מוגבלויות

לפני מספר שנים פנו אנשים עיוורים המסתייעים בכלבי נחייה ל'נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות' במשרד המשפטים, לאפשר להם להיכנס עם כלבי הנחייה שלהם לרחבת הכותל המערבי ולהתפלל כאחד האדם.¹ האם אכן מותר לאדם בעל מוגבלות מסוימת להיכנס לבית-הכנסת או לכותל המערבי עם בעל-החיים בו הוא מסתייע? מה יחסה של ההלכה לבעלי מוגבלות, כאשר הצרכים שלהם באים במפגש עם הגבלים הלכתיים? בפרשת השבוע נאסרה עבודת כהנים בעלי מום במקדש:

דָּבָר אֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר, אִישׁ מִזֶּרְעְךָ לְדִרְתָּם אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוֹם לֹא יִקְרַב לְהִקְרִיב לַחֵם אֱלֹהֵינוּ. כִּי כָל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם לֹא יִקְרַב, אִישׁ עֹר אוֹ פֶסֶח אוֹ חֲרָם אוֹ שְׂרוּעַ, אוֹ אִישׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ שָׁבֶר רֶגֶל אוֹ שָׁבֶר יָד... כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם מִזֶּרַע אֶהֱרֹן הִכְהֵן לֹא יֵגֶשׁ לְהִקְרִיב אֶת אֲשֵׁי ה' מוֹם בּוֹ אֶת לַחֵם אֱלֹהֵינוּ לֹא יֵגֶשׁ לְהִקְרִיב.² מדוע מונעת התורה את עבודת המקדש מכהנים בעלי מום? לפנינו שני הסברים קוטביים המשקפים את היחס לבעלי מוגבלויות. לדעת המשך חכמה,³ מום חיצוני מהווה סימן למום פנימי-תיאולוגי המשתקף במחשבות זרות שלא ניתן להכניסן לעבודת ה' במקדש. לדבריו, זוהי תחבולה של הקב"ה להטיל מום בכהן שיש בו מחשבות זרות, כדי למנוע ממנו את עבודת המקדש.

לעומתו, ספר החינוך⁴ מבקש להסיט את האיסור מהכהן עצמו אל הקהילה. לדבריו, הבעיה אינה בשלימות גופו של הכהן, אלא בדעתם של אלה הראויים לכפרה, כשדעתם עשויה להיות מוסחת בעקבות הסתכלות יתרה בכהן בעל מוגבלות. מדבריו נראה שציבור המכיר את הכהן ורגיל בו, שוב לא תהיה דעתם מוסחת ויוכלו להתפנות בלב שלם לעבודת הקודש.

ואכן, פסק השולחן ערוך שכהן שיש לו מום בפניו או בידיו אינו יכול לשאת את כפיו בברכת כהנים "מפני שהעם מסתכלין בו", אבל "אם היה דש בעירו, דהיינו שהם רגילים בו ומכירים הכל שיש בו אותו מום, ישא כפיו".⁵ נמצאנו למדים, שהיחס לאדם בעל מוגבלות נקבע ביחס הקהילה אליו כפי שגם משתקף בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, הפונה אל הקהילה:

לעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים, וכן לתת מענה הולם לצרכיו המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בפרטיות ובכבוד, תוך מיצוי מלוא יכולתו.⁶ הסתכלות זו הפונה לקהילה, נמצאת גם ביחס לשליח ציבור בעל מום - החתם סופר⁷ נשאל האם מותר לקבל חולה במחלת אפילפסיה לשליח ציבור בימים נוראים. בתשובתו הוא מתיר לו לאכול לפני התפילה וכן לפני תקיעת שופר. את דבריו הוא מסיים בדברים מרגיעים לחשש הקהילה משליח ציבור כזה שיש לו מגבלה פיזית, שדווקא על-ידו יכולה הקהילה להתעלות משום שליבו לב שבור ותפילת הציבור תישמע.

שילובם של בעלי מוגבלויות בקהילה דורש לא אחת מהקהילה את הנגשת המרחב הציבורי לשימושם של אנשים אלו, בד-בבד מוטלת עלינו חובה דתית לשלבם במערכות החיים בשימת לב הלכתית למוגבלות שלהם ולסיוע אותם הם צריכים.⁸ בדברי הפוסקים מציאנו התייחסות הלכתית רגישה למצבם של אנשים אלו.

¹ תחומין (כט תשע"ט עמוד 487-493).

² ויקרא (כא, יז-כא).

³ משך חכמה (ויקרא כא, יז).

⁴ החינוך (מצווה רעה).

⁵ שולחן ערוך (או"ח סימן קכח סעיף ל).

⁶ חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (התשנ"ח-1998 סעיף 2).

⁷ שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן ז). ראו גם: שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה, סימן רמט). אולם, ראו מגן אברהם (או"ח סימן נג ס"ק ח) בשם הזוהר, ואת הכרעת משנה ברורה (שם ס"ק יג).

⁸ הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 282).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אמנם איסורים רבים הותרו בשבת מפני החולה גם אם אין בו סכנה, זאת משום שההקלה ההלכתית יכולה להביא מזרז לחולי שאינו חולי קבוע והרפואה בשבת מסייעת לו לריפוי. שונה היא ההגדרה של בעלי מוגבלות מסוימת, כמו חרש או אדם המוגבל בהליכה, שלא מדובר על חולי בר-ריפוי אלא על נכות קבועה. האם מותר לו לעשות פעולות מסוימות בשבת, כשאין בהן כדי לרפא אותו אלא רק לסייע לו בשגרת החיים?

הרב אליעזר יהודה ולדינברג התיר לחרש לשאת עימו בשבת מכשיר שמיעה ואין בכך איסור טלטול, שכן איסור טלטול מוקצה בשבת הותר משום כבוד הבריות:

אין לך כבוד הבריות גדול מזה כמניעת בושה וביזיון מהחרש מאי שמעו לקול המדברים אליו, דאין לתאר גודל החרפה ובושת הפנים ואי הנעימות הנגרמת לו מדי בואו בין אנשים ובבית-הכנסת והוא בודד לו, אינו מקשיב להנעשה, ולא יכול להשיב למה ששואלים אותו, באופן שאיכא בזה משום כבוד הבריות.⁹

ברוח דברים אלו התיר הרב משה פיינשטיין¹⁰ לאדם המוגבל בהליכה להתנייד בשבת עם כסא גלגלים או קביים, ואין בכך איסור טלטול, שכן עזרים אלו נחשבים עבורו כבגד.

גם ביחס לעיוור מצאנו התחשבות הלכתית רחבה - לדעת ה"ט"ז¹¹ מותר לו ללכת בשבת עם מקל הליכה במקומות בהם הוא חושש שיפול כמו במקום בו מצויים בורות או שהמקום רטוב לאחר הגשמים. מדבריו למד ערוך השולחן¹² שאף מותר לעיוור ללכת עם המקל כאשר הוא מגיע מקום חדש שאינו מכיר את הדרך. את הנימוק לדין זה הסביר הרב יצחק ליבס¹³ שנשאל אודות אדם עיוור "שבכל יום ויום הוא יושב על התורה בישיבה ושומע שיעורים וזה כל תכליתו בחייו", האם מותר לו בשבת ללכת ברחוב עם מקל הליכה? לדבריו, סיבת ההיתר היא הצער הגדול אם נאסור לו ובכך הוא יצטרך לשבת בביתו כל השבת, להימנע מתפילה ולימוד תורה:

לשבת כל יום השבת בביתו כימי הקיץ הוא צער גדול והשבת הוא לעונג ומנוחה וכל תענוגו בחיים הוא לימוד התורה כי לו בחייו שעשועי דאורייתא... יש להקל לו ללכת עם מקלו, ובפרט שהוא ללימוד תורה ולתפילה בציבור שהוא מצווה גדולה ויצטער הרבה לשבת בבית.

התחשבות נוספת ביחס לעיוור מצאנו בדברי הרב אליעזר חיים דייטש¹⁴ שהתיר לאדם עיוור ללכת ברחוב לצורכי פרנסה באופן שיאחז בבגד או במקל בצד אחד ואישתו תאחז בצד השני גם בזמנים שהיא נידה, שכן הצורך שהוא ייצא לשוק לצורכי פרנסה גדול.

זאת ועוד, השולחן ערוך¹⁵ פסק שאין להעלות אדם עיוור לתורה משום שהוא אינו יכול לקרוא מהכתב וכיון שכן ברכתו היא ברכה לבטלה. אולם, הרמ"א¹⁶ התיר לו לעלות לתורה. את דבריו הסביר הביאור הלכה¹⁷ שלמרות שיש צורך שהעולה לתורה יקרא עם בעל הקורא, אך מכך ייצא שאדם עיוור לא יעלה לתורה כל ימי חייו דבר שיגרור לו לצער ובושה, לפיכך התיר לו הרמ"א לעלות לתורה. דברים אלו יושמו הלכה למעשה אצל הרב בנימין אהרן סלניק¹⁸ תלמידו של הרמ"א שמתאר בצער וכאב את מצבו בזקנותו, אז התעורר, ועלתה בפניו השאלה האם יוכל לעלות לתורה. לדבריו, אם נצדד בפסיקת השולחן ערוך שמנע מעיוור לעלות לתורה אז "יגרשני מלהסתפח בנחלת ה' ותורת אמת חיי עולם לבלתי אחשב במספר המנויין לעלות". הוא מצדד בהכרעת רבו הרמ"א להתיר לעיוור לעלות לתורה "כדי שיהיה בכלל קבלת עול מלכות שמים וכדי לעשות לו נחת רוח".¹⁹

⁹ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סימן ו). ראו גם: שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ט).

¹⁰ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן ז; או"ח ח"ה סימן יט). השוו לשו"ת מנחת יצחק (ח"ב סימן קיד).

¹¹ ט"ז (או"ח סימן שא ס"ק יב).

¹² ערוך השולחן (או"ח סימן שא סעיף עב).

¹³ שו"ת בית אביי (ח"ד סימן פח).

¹⁴ שו"ת פרי השדה (ח"ג סימן קיט). ראו גם: שו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סימן נח); שו"ת אז נדברו (ח"ג סימן עט).

¹⁵ שולחן ערוך (או"ח סימן קלט סעיף ג).

¹⁶ רמ"א (או"ח סימן קלט סעיף ג).

¹⁷ ביאור הלכה (סימן קלט ד"ה לבטלה).

¹⁸ שו"ת משאת בנימין (סימן סב).

¹⁹ ראו שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סימן י) שמביא ראיות שגם בקהילות ספרדיות נהגו להעלות לתורה עיוור כפסק הרמ"א.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הרמ"א אף התיר לאדם חולה שבעקבות מחלתו מטפטים ממנו מי-רגלים להיכנס לבית-הכנסת, משום עוגמת נפש שאם לא ייכנס יימנע מתפילה בציבור. לאור דבריו התיר הרב אליעזר יהודה ולדינברג,²⁰ לחולים שנמצאים בבית-החולים ומחוברים לקטטר להתפלל בציבור, שאם לא כן אנו מונעים מהם את התפילה בציבור והקשר עם החברה.

כעת נשוב לשאלה בה פתחנו, האם מותר לעיוור להיכנס עם כלב הנחייה שלו לבית-הכנסת?²¹ בשאלה זו נחלקו הפוסקים בדור האחרון, כאשר עיקר הדיון מתמקד בפרשנות דברי הירושלמי²² ממנו משמע שמותר להיכנס עם חמור לבית-הכנסת זאת למרות האיסור להפר את קדושת בית-הכנסת, אך בין הדברים שזורה לה גישה שונה לעיוור.

הרב משה פיינשטיין התיר לעיוור להיכנס לבית-הכנסת עם כלב הנחייה שלו:

ואין לנו שעת הדחק גדול מזה שאם לא נתירנו יתבטל כל ימיו מתפילה בציבור וקריאת התורה וקריאת המגילה בציבור, וגם יש ימים שהעגמת נפש גדולה מאד כגון בימים נוראים... שרבים מתאספים.²³ אך מחמת החשש להסחת דעת המתפללים, הוא הציע שהעיוור יישב עם כלבו סמוך לכניסה. על דבריו חלק הרב יעקב ברייש ובין היתר הוא התייחס לטענת הרב פיינשטיין שאם נמנע ממנו להיכנס עם הכלב לבית-הכנסת אז הוא יתבטל כל ימיו מאירועי בית-הכנסת:

קשה להאמין שלא יהיה לו איזו עצה שמישהו יוליכנו לבית-הכנסת ועכ"פ לעתים מיוחדים. ואם באמת כן שאין לו שום עצה אחרת, הרי הוא בכלל אונס ורחמנא פטריה... והעיקר אצלי, שעכ"פ לעתים מיוחדים מסתמא ימצא למישהו להוליכו לבית-הכנסת, ולא להתיר מפאת זה להכניס כלב לבית-הכנסת.²⁴ מחלוקת זו חושפת לא רק הבדלים ביחס לפרשנות ההלכה ומקורותיה, אלא גם גישה שונה לעיוור.

לדעת הרב פיינשטיין אפשר להתיר איסור הלכתי כדי שיוכל העיוור להתנהל באופן עצמאי ובצורה מכובדת כאחד האדם. בדבריו הוא שוקל את תחושת העיוור ויוצא מנקודת הנחה בסיסית שהעיוור לא יוכל להסתייע באחרים, לא מבחינה פיזית-טכנית, אלא מבחינה נפשית משום שזוהי עצמאותו הבסיסית, כלשונו: 'ומוכרח הכלב להיות תמיד אצלו'.

לעומתו, הרב ברייש מתמקד יותר בקדושת בית-הכנסת ובהפרעה האפשרית שתיגרם לציבור המתפללים כתוצאה מנוכחות כלב נחייה. גישתו מושפעת גם משיקולי מדיניות כלליים, מתפיסה המתאייסת בשלילה להחזקת כלב כחיית מחמד, וגם על שיקולים על-הלכתיים, כגון החשש מפני ה'מדרון החלקלק' ביחס לזלזול בקדושת בית הכנסת ומהחשש של חילול השם כלפי הגויים. בכך הוא יוצא מנקודת הנחה שהוויתור של העיוור על כלב הנחייה שלו אפשרית מבחינה טכנית, כשאדם אחר יסייע לו, אך כאמור הוא אינו מתייחס לצורך הנפשי של העיוור לכלב כחלק מעצמאותו הבסיסית.

למדנו על חובתנו המוסרית, האנושית והדתית כלפי אנשים בעלי מוגבלויות, לשלבם במערכת החיים הנורמליים, כדי לא להוסיף צער על צערם.

²⁰ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן א).

²¹ ביחס לדעת הר"ד סולובייצ'יק, ראו: מפני הרב (עמוד 10 אות ב); הרב בנימין לאו (כניסת אנשים עם כלבי נחייה לרחבת התפילה של הכותל המערבי, עמוד 8-9).

²² ירושלמי (מגילה פ"ג ה"ג).

²³ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן מה).

²⁴ שו"ת חלקת יעקב (או"ח סימן לד). ראו גם: שו"ת שמע שלמה (ח"ד סימן ג); שו"ת שערי משה (סימן קנא חידושים ס"ק א).